

Μαθαίνω μέσα από τα Εικαστικά και την Ιστορία

Ισμήνη Σακελλαριάδη

Καθηγήτρια Εικαστικών, Πειραματικό Σχολείο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
isminisakel@gmail.com

Περίληψη

Η εργασία αυτή παρουσιάζει μία διαθεματική δράση που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του μαθήματος των Εικαστικών, στο Πειραματικό Σχολείο του Α.Π.Θ. Μέσα απ' αυτήν οι μαθητές προβληματίστηκαν σε σχέση με το θέμα του τραύματος και το θέμα της συγχώρεσης, καθώς και με ζητήματα πολυπολιτισμικότητας, συνύπαρξης θρησκευτικών κοινοτήτων, ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αμοιβαίου σεβασμού, ενσυναίσθησης, αλληλεγγύης και ζητήματα πολιτισμικής ταυτότητας, αλλά και της μετουσίωσής τους σε εικαστικά έργα, μέσα από την βιωματική γνωριμία με την ιστορία της πόλης και την εικαστική της αποτύπωση.

Λέξεις κλειδιά: Ολοκαύτωμα, παλιά Θεσσαλονίκη, διαπολιτισμική εκπαίδευση, εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα

Το πρώτιστο μέλημα της εκπαίδευσης είναι η απαίτηση να μην επαναληφθεί το Άουσβιτς

Theodor Adorno

1. Εισαγωγή

Την στιγμή που η σύγχρονη πραγματικότητα και οι πληθυσμιακές ανακατατάξεις καθιστούν επιτακτικό έναν διαπολιτισμικό διάλογο και την εξεύρεση τρόπων ειρηνικής συνύπαρξης διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων και θρησκειών, η μελέτη του παρελθόντος της Θεσσαλονίκης έχει πολλά να διδάξει – τόσο για την ειρηνική συνύπαρξη κοινοτήτων κατά τους προηγούμενους αιώνες όσο και για την κατάλυσή της.

Στο πνεύμα της παραπάνω ρήσης του Theodor Adorno (Meseth & Proske, 2010), στόχος του εγχειρήματος που περιγράφεται στην εργασία αυτήν αλλά και ευρύτερος παιδαγωγικός προσανατολισμός δεν είναι η απόκτηση γνώσεων ή δεξιοτήτων. Η στοχοθεσία είναι ευρύτερη και περιλαμβάνει την καλλιέργεια στάσεων και αξιών που επιτρέπουν την αλληλοκατανόηση και τον αλληλοσεβασμό, την ανοχή του διαφορετικού, καθώς και την εκπαίδευση για την ενεργό πολιτειότητα και τα ανθρώπινα δικαιώματα (Tibbitts & Fernekes, 2011).

Οι μαθητές γνώρισαν και επεξεργάστηκαν όψεις της τοπικής τους ιστορίας για τις οποίες είχαν ελάχιστη ή και καθόλου πληροφόρηση. Οι περισσότεροι εξέφρασαν την κατάπληξή τους όταν έμαθαν την πληθυσμιακή σύνθεση της πόλης κατά τους προηγούμενους αιώνες, ή το ότι πριν από τον Α' παγκόσμιο πόλεμο τόσο η εβραϊκή όσο και η μουσουλμανική κοινότητα ξεπερνούσαν αριθμητικά το χριστιανικό στοιχείο.

Τα ιστορικά και στατιστικά στοιχεία για τον αφανισμό του εβραϊκού στοιχείου τους ξεπερνούν και τους φαίνονται απίστευτα.

Οι μαθητές κλήθηκαν, λοιπόν, να αναθεωρήσουν τις στερεοτυπικές τους

αντιλήψεις και να μελετήσουν «την μετάβαση... από τον πολυθρησκευτικό και εξαιρετικά πολύγλωσσο οθωμανικό κόσμο... στον ρόλο της (Θεσσαλονίκης) ως ομογενοποιημένου εθνολογικά και γλωσσικά προμαχώνα του εθνικού κράτους του 20ού αιώνα» (Mazower, 2006). Την εθνολογικά και γλωσσικά ομογενοποιημένη Θεσσαλονίκη του 20ού αιώνα, την οποία μέχρι τώρα αντιλαμβάνονταν ως 'αδιάλειπτη συνέχεια' του αρχαιοελληνικού κόσμου, και την σχέση της με το παρελθόν της, άρχισαν για πρώτη φορά να την εξετάζουν με όρους φαντασιακής κοινότητας (Anderson, 1983) και να αντιλαμβάνονται τις παραλείψεις, τις αποσιωπήσεις, και την επιλεκτική οργάνωση γεγονότων που συνεπάγεται μια τέτοια οικοδόμηση του παρελθόντος (Friedman, 2009).

Η σιωπή γύρω από το εβραϊκό στοιχείο, την αριθμητική του υπεροχή και τον αφανισμό του απέκτησε για τους μαθητές και μία διάσταση ηθικής τάξεως. Αφού ευαισθητοποιήθηκαν και ενημερώθηκαν γύρω από το θέμα του Ολοκαυτώματος, με αφετηρία τις δικές τους επιθυμίες και τα συναισθήματα που τους προκάλεσε το αρχαιολογικό υλικό που είδαν, αντιλήφθηκαν τον ρόλο της σιωπής και της λήθης και θέλησαν να αναλάβουν έναν ρόλο μέσα στην ευρύτερη κοινότητα. Τα εικαστικά τους έργα δεν έχουν μοναδικό σκοπό την ατομική έκφραση, αλλά από την σύλληψή τους στοχεύουν στην αλλαγή στάσεων και αντιλήψεων, στην ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της ευρύτερης κοινότητας και την πρόληψη παρόμοιων συμβάντων. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η επιθυμία τους να πάρουν συνεντεύξεις από ειδικούς, από ηλικιωμένους συγγενείς τους και από μέλη της ευρύτερης κοινότητας που ενδεχομένως αγνοούν τα παραπάνω, και να συν-δημιουργήσουν ένα μικρό ντοκιμαντέρ.

Με την έννοια αυτή, η όλη δράση, που είναι εν εξελίξει, έχει κοινά στοιχεία με την κοινωνικά εμπλεκόμενη τέχνη στην εκπαίδευση (socially engaged art education) (Schlemmer, 2017). Ομοίως, εντάσσεται στο πλαίσιο της εκπαίδευσης για την μετασχηματιστική πολιτειότητα (transformative citizenship education) που βοηθά τους μαθητές να αναπτύσσουν κριτικές πολιτισμικές, εθνικές, τοπικές και οικουμενικές ταυτότητες και να αποκτούν τις γνώσεις και τις δεξιότητες που χρειάζονται για να προωθούν την κοινωνική δικαιοσύνη στις κοινότητες, τα έθνη και τον κόσμο (Banks, 2008).

Μελετώντας την ιστορία της δικής τους και των άλλων πολιτισμικών κοινοτήτων οι μαθητές αναθεώρησαν και τις απόψεις τους για τους ίδιους και την πολιτισμική τους ταυτότητα. Μέσα από τέτοιες διεργασίες καθίσταται και ευκολότερο να αντιλαμβάνονται τα κοινωνικά ζητήματα από την σκοπιά των άλλων (Schlemmer, 2017). Αποκτούν βαθύτερη κατανόηση και ευρύτερη οπτική για κοινωνικά ζητήματα, και αντιλαμβάνονται και την δυνατότητά τους να επιφέρουν την αλλαγή (Alexander & Schlemmer, 2017).

Μέσα σε ένα τέτοιο παιδαγωγικό πλαίσιο οι κοινωνικά εμπλεκόμενες εκπαιδευτικές πρακτικές στηρίζονται σε ευρύτερες αντιλήψεις τόσο για την τέχνη όσο και για την εκπαίδευση, που μας επιτρέπουν να προσεγγίζουμε την τέχνη με όρους περισσότερο κοινωνικού σκοπού παρά εικαστικού ύφους. Ανοίγεται ένα νέο πεδίο που είναι κοινωνικά υπεύθυνο και ηθικά ακέραιο, και που πέρα από την απλή προαγωγή της αισθητικής ποιότητας συμβάλλει στην βελτίωση της ποιότητας ζωής (Schlemmer, 2017).

Η παραπάνω προσπάθεια για αναθεώρηση στερεοτυπικών αντιλήψεων και την καλλιέργεια του σεβασμού στο διαφορετικό εντάσσεται επίσης στα πλαίσια της

διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, που αποτελεί περισσότερο σύστημα αξιών παρά κάποιο συγκεκριμένο 'πρόγραμμα'... Αν πιστεύουμε πως οι νέοι άνθρωποι πρέπει να αποκτήσουν τα εφόδια για να ζήσουν ηθικές και παραγωγικές ζωές μέσα σε έναν κόσμο ολοένα και πιο πολύμορφο και σύνθετο, τότε πρέπει να μετασχηματίσουμε τα σχολεία ώστε να μην διδάσκουν μόνο 'τα στοιχειώδη' αλλά να προσφέρουν και μία μαθητεία στην δημοκρατία και την κοινωνική δικαιοσύνη (Nieto, 1993).

2. Στόχοι – επιδιώξεις.

Η διαθεματική αυτή δράση υλοποιήθηκε με μαθητές γ' γυμνασίου του Πειραματικού Σχολείου του Α.Π.Θ. το σχολικό έτος 2017-2018. Οι σχετικές δραστηριότητες ξεκίνησαν αυθόρμητα, στο πλαίσιο του μαθήματος των Εικαστικών, με βάση τις επιθυμίες που διατύπωσαν οι μαθητές μετά την προβολή της ταινίας που αναφέρεται παρακάτω. Στη συνέχεια έλαβε πιο συγκεκριμένη μορφή ως Πολιτιστικό Πρόγραμμα με τίτλο 'Ιστορία-Εικονοποιία – Το παρελθόν μέσα στο παρόν'.

Οι στόχοι που είχαν τεθεί αρχικά ήταν πολλοί και ποικίλοι: Να γνωρίσουν οι μαθητές βιωματικά την ιστορία του τόπου και της πόλης τους, καθώς και μίας κοινωνικής ομάδας διαφορετικής από την δική τους. Να προβληματιστούν πάνω σε ζητήματα όπως η διαφορετικότητα, το τραύμα, η συγχώρεση, η παρουσία του παρελθόντος μέσα στο παρόν. Να επανεξετάσουν τις κυρίαρχες αντιλήψεις για την ατομική και συλλογική τους πολιτισμική ταυτότητα, μελετώντας την ιστορία της πόλης τους και την θέση κάθε πολιτισμικής ομάδας στον χώρο και τον χρόνο. Να ευαισθητοποιηθούν, μέσα από την μελέτη αυτή, σε σχέση με ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σεβασμού του άλλου και του διαφορετικού. Να προσπαθήσουν να μεταδώσουν τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τους προβληματισμούς τους στην ευρύτερη κοινότητα έτσι ώστε να συμβάλουν στον μετασχηματισμό αντιλήψεων και αρνητικών στάσεων.

Να γνωρίσουν τις εκφραστικές δυνατότητες διαφορετικών καλλιτεχνικών μέσων (όπως η ζωγραφική, η φωτογραφία, ο κινηματογράφος, ή η κεραμική). Να αποκτήσουν τα ερεθίσματα που θα τους βοηθήσουν να αναζητήσουν τα απαραίτητα τεχνικά στοιχεία για την παραγωγή εικαστικών έργων, και να ασκηθούν σε αυτά. Να λειτουργήσουν οι ίδιοι ως εικαστικοί καλλιτέχνες, μετουσιώνοντας τα συναισθήματα και τις ιδέες τους σε εικαστικά έργα και δημιουργήσουν έργα (εικαστικά έργα και ντοκιμαντέρ με τη συμμετοχή και της ευρύτερης κοινότητας) με τα οποία θα μπορούν να ευαισθητοποιήσουν άλλους ανθρώπους πάνω σε ζητήματα που τους απασχολούν.

Κοινό στοιχείο σε πολλά από τα παραπάνω είναι η άμεση ή έμμεση εμπλοκή της ευρύτερης κοινότητας καθώς και η προσπάθεια για την αλλαγή. Κοινή συνισταμένη όλων των παραπάνω είναι επίσης και η επανεξέταση και ο μετασχηματισμός αντιλήψεων και στάσεων των ίδιων των μαθητών καθώς και της ευρύτερης κοινότητας, και μέσα από αυτό η καλλιέργεια του σεβασμού του άλλου και της διαφορετικότητας.

3. Μεθοδολογία, διδακτικό υλικό και δραστηριότητες.

Ως προς την μεθοδολογία που ακολουθήθηκε αξίζει να αναφερθεί ότι, σε συμφωνία με το παιδαγωγικό πλαίσιο της κοινωνικά εμπλεκόμενης τέχνης στην εκπαίδευση, το πρόγραμμα σπουδών και η διαδικασία που ακολουθείται καθορίζεται εν πολλοίς από τους μαθητές, οι οποίοι και το αναθεωρούν στην πορεία. Το πρόγραμμα

αναπτύσσεται συνεχώς μέσα από τον διάλογο των μαθητών με τον εκπαιδευτικό, ο οποίος θέτει ερωτήματα, προτείνει πηγές και διευκολύνει τους μαθητές σε μια πορεία ενεργητικής μάθησης (Schlemmer, 2017) και τους βοηθά στην επίλυση προβλημάτων όταν αντιμετωπίζουν δυσκολίες και σκέφτονται να εγκαταλείψουν την προσπάθεια.

Δημιουργούνται έτσι κοινωνικά εμπλεκόμενες καλλιτεχνικές και εκπαιδευτικές πρακτικές, που είναι συνήθως συνεργατικές και ενθαρρύνουν την διαθεματική συνεργασία και την ενεργό πολιτειότητα (Rochielle & Carpenter, 2015) Με βάση την ορολογία του Η. Κ. Bhabha, πρόκειται τον 'τρίτο χώρο', όπου ανθούν οι διαθεματικές συνδέσεις και συνεργασίες (Bhabha, 2004), έναν χώρο όπου εκπαιδευτικές, καλλιτεχνικές, δημιουργικές και άλλες πολιτισμικές πρακτικές τέμνονται και κινούνται εκτός των παραδοσμένων παραδειγμάτων και ορίων.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο η καλλιτεχνική εκπαίδευση εκτείνεται πέρα από τα όρια της τάξης και μπορεί να βοηθήσει εκπαιδευτικούς και μαθητές να αναπτύξουν σχέσεις μέσα από τις οποίες φτάνει κανείς στην κατανόηση του εαυτού και του άλλου (Anderson & Milbrandt, 2005).

Η πορεία μας, λοιπόν, δεν είναι 'ευθύγραμμη' αλλά αντανακλά τα εξελισσόμενα ενδιαφέροντα των μαθητών, και καθορίστηκε πρωτίστως από τους ίδιους.

Το αρχικό έναυσμα δόθηκε από την προβολή προσεκτικά επιλεγμένων αποσπασμάτων της ταινίας 'Η νύχτα θα πέσει' ('Holocaust: Night will fall'). Πρόκειται για συρραφή από το οπτικό υλικό που γύρισαν τα συμμαχικά στρατεύματα αμέσως μετά την απελευθέρωση των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Με το 144752/2017 έγγραφο του ΥΠ.Π.Ε.Θ. εγκρίθηκε η δωρεάν διανομή του ντοκιμαντέρ αυτού, με ελληνικούς υπότιτλους, σε όποια σχολική μονάδα διατυπώσει σχετικό αίτημα (thanos.lambropoulos@gmail.com).

Τα αποσπάσματα συγκλόνισαν τους μαθητές οι οποίοι ζήτησαν να ασχοληθούμε περισσότερο με το θέμα αυτό.

Η προσέγγισή τους δεν ήταν μία απλή προσπάθεια συλλογής πληροφοριών αλλά μία προσπάθεια κατανόησης του ζητήματος και μία επιθυμία να συμβάλουν στην πρόληψη παρόμοιων γεγονότων.

Αρχικά είδαμε αποσπάσματα από το ντοκιμαντέρ 'Συγχωρώντας τον Δρ. Μένγκελε', που παρακολουθεί την πορεία της Εύας Κορ, επιζήσασας του Άουσβιτς, θύμα των πειραμάτων του Δρ. Μένγκελε, εξαιτίας των οποίων χάνει και την αδελφή της. Σταθήκαμε στον τρόπο με τον οποίον λειτουργεί το τραύμα, και το παρελθόν 'εισβάλλει' στο παρόν. Το τρενάκι της παιδικής χαράς όπου παίζουν τα εγγόνια της ηρωίδας μεταβάλλεται σε τρένο μεταφοράς στο Άουσβιτς, κ.ο.κ. Η ηρωίδα αποφασίζει να επισκεφθεί το Άουσβιτς, και επιλέγει να συγχωρήσει και να προχωρήσει, διατηρώντας παράλληλα την μνήμη του Ολοκαυτώματος, μέσα από το μουσείο που ιδρύει, για τις επόμενες γενεές.

Σε 'αντιστικτική' σχέση με το παραπάνω προβλήθηκαν και αποσπάσματα από το ντοκιμαντέρ 'Ένα τραγούδι για τον Αργύρη', που παρακολουθεί την πορεία του Αργύρη Σφουντούρη, επιζήσαντα του Διστόμου, ο οποίος αφιερώνει την ζωή του στην διεκδίκηση των γερμανικών αποζημιώσεων.

Εντοπίσαμε τις διαφορές ανάμεσα στη στάση των ηρώων απέναντι στο τραύμα και την συγχώρεση. Οι μαθητές εντυπωσιάστηκαν και από τους δύο ήρωες. Σχολιάσαμε επίσης και την διαφορετική στάση απέναντι στην συγχώρεση που χαρακτηρίζει διαφορετικές θρησκείες.

Στη συνέχεια ασχοληθήκαμε με τις δυνατότητες καλλιτεχνικής έκφρασης σε

σχέση με όλα τα παραπάνω, μέσα από διαφορετικά καλλιτεχνικά μέσα. Είδαμε έργα εικαστικών καλλιτεχνών, όπως η Francine Mayran, που με την κεραμική και ζωγραφική δουλειά της επεξεργάζεται το θέμα της μνήμης, του τραύματος και του Ολοκαυτώματος. Είδαμε επίσης τον τρόπο με τον οποίο 'αόρατοι άγγελοι' παρακολουθούν και σχολιάζουν το παρόν στην ταινία 'Τα φτερά του έρωτα' του Wim Wenders.

Από την παραπάνω πορεία οι μαθητές στάθηκαν ιδιαίτερα στον τρόπο με τον οποίον το παρελθόν συμπλέκονταν με το παρόν στις σκηνές που 'οπτικοποιούσαν' την ύπαρξη του τραύματος. Είδαν επεξεργασμένες φωτογραφίες όπου το παρελθόν 'συναντάται' με το παρόν. Εκείνο που τους ενδιέφερε περισσότερο ήταν το πώς τόποι και σημεία της πόλης έχουν ένα παρελθόν άγνωστο στους σημερινούς κατοίκους τους. Συζητήσαμε για το πώς μπορούμε να εκφράσουμε εικαστικά την 'συνάντηση' των εποχών και το πώς αυτή φορτίζεται από τα παραπάνω.

Με αφορμή τα παραπάνω αρχίσαμε να αναζητούμε φωτογραφίες της παλιάς Θεσσαλονίκης, κυρίως μέσα από το διαδίκτυο. Μεταξύ αυτών υπήρχαν και φωτογραφίες δρόμων που βρίσκονται στην γειτονιά μας. Επισκεφθήκαμε, λοιπόν, την οδό Φιλίππου και την είσοδο της Ροτόντας, που οι μαθητές γνώρισαν και από φωτογραφία πίνακα του 1913 που βρίσκεται στο γραφείο των καθηγητών του σχολείου μας. Φωτογραφίσαμε και αρχίσαμε να σχεδιάζουμε την περιοχή όπως είναι σήμερα.

Οι δυσκολίες κατά την σχεδίαση προσέφεραν μία εξαιρετική ευκαιρία που αξιοποιήθηκε για την διδασκαλία της προοπτικής και της φωτοσκίασης, που είχαν αυξημένο ενδιαφέρον για τους μαθητές που τις γνώρισαν στα πλαίσια συγκεκριμένης προσπάθειας για να καλύψουν πραγματικές ανάγκες και να πετύχουν συγκεκριμένο σχεδιαστικό αποτέλεσμα.

Μετά από αυτά, η σχεδίαση ήταν ευκολότερη και οι μαθητές φιλοτέχνησαν έργο όπου η οδός Φιλίππου των αρχών του αιώνα 'συναντάται' και συνυπάρχει με την σημερινή, με τα αυτοκίνητα, τις φωτεινές επιγραφές για online παραγγελίες, αλλά και τους ίδιους τους μαθητές που φωτογραφήθηκαν εκεί.

Παράλληλα, συμπληρώσαμε την ενασχόλησή μας με την ιστορία της Θεσσαλονίκης παρακολουθώντας την παράσταση 'Θεσσαλονίκη, πολυπόθητη πόλη', πάνω σε κείμενα του Γ.Θ. Βαφόπουλου, και γνωρίσαμε έτσι την ιστορία της πόλης κατά τον 20ο αιώνα και το -άγνωστο στους μαθητές- πολυπολιτισμικό παρελθόν της πόλης. Μέσα από το έργο ζωντάνεψε η καθημερινή ζωή της πόλης στις αρχές του αιώνα, με τους μαχαλάδες εβραίων/ μουσουλμάνων/ χριστιανών, τις συνήθειες και τα επαγγέλματά τους. 'Παρήλασε' επίσης μπροστά στους μαθητές όλη η ιστορία της πόλης των τελευταίων 100 και πλέον χρόνων.

Οι μαθητές επισκέφθηκαν επίσης την έκθεση 'Γυάρος – η απομόνωση του χθες, πνοή οράματος σήμερα' η οποία διοργανώθηκε από τον Δήμο Θεσσαλονίκης (Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο) και τον Σύλλογο Φυλακισθέντων και Εξορισθέντων Αντιστασιακών 1967–1974. Η έκθεση περιλάμβανε φωτογραφίες της πανίδας και χλωρίδας του νησιού, και φωτογραφίες από τους χώρους κράτησης στο νησί καθώς και σκίτσα με σκηνές από την εξορία και πορτρέτα εξοριστών. Η αντιπαράθεση του παρελθόντος με το παρόν του νησιού, αλλά και ο μετασχηματισμός της εμπειρίας κράτησης σε έργα τέχνης είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στα πλαίσια της εργασίας μας.

Μετά τα παραπάνω, εκείνο που έμενε να γίνει ήταν η σύνδεση ανάμεσα στο

Ολοκαύτωμα, που είχε δώσει και το έναυσμα για την συγκεκριμένη διαθεματική δράση, και στο παρελθόν και το παρόν της Θεσσαλονίκης.

Μέσα από την έρευνα σε φωτογραφίες της παλιάς Θεσσαλονίκης οι μαθητές είχαν διαπιστώσει ότι δίπλα στο σημείο που είχαμε μελετήσει (Ροτόντα), και συγκεκριμένα στην σημερινή Πανεπιστημιούπολη, βρισκόταν εβραϊκό κοιμητήριο. Παρακολούθησαν επίσης και αποσπάσματα από σχετικά ντοκιμαντέρ, ('Παλιό εβραϊκό νεκροταφείο Θεσσαλονίκης', του Γιώργου Μπαγανά, 'Μια ιστορία της Θεσσαλονίκης – Οι εβραίοι και το Ολοκαύτωμα', του Κώστα Κατραντζή) και ενημερώθηκαν και για τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, μιας από τις πιο ακμαίες και 'προοδευμένες' εβραϊκές κοινότητες, που 'έδινε τον τόνο' στη ζωή της πόλης (Μόλχο, 2005).

Επισκεφθήκαμε, λοιπόν, εκ νέου την περιοχή, και αυτή τη φορά προχωρήσαμε πέρα από την Ροτόντα, σε γειτονικά σημεία και μέσα στην Πανεπιστημιούπολη. Είχαμε και πάλι εντοπίσει φωτογραφίες των αρχών του αιώνα που απεικόνιζαν γειτονικά σημεία (όπως η σχολή Idadiye, νυν Φιλοσοφική Σχολή του Α.Π.Θ.) και με τα σημεία αυτά ως 'οδηγούς' περιηγηθήκαμε στην Πανεπιστημιούπολη, φωτογραφήσαμε και φωτογραφηθήκαμε, και εντοπίσαμε τα σημεία που εικονίζονται σε φωτογραφίες των αρχών του αιώνα. Στην συνέχεια οι μαθητές άρχισαν να φτιάχνουν και νέα έργα όπου 'συναντιέται' το παρόν με το παρελθόν, όπως το εντοπίσαμε μέσα από παλιές καρτ ποστάλ και φωτογραφίες του ισραηλιτικού κοιμητηρίου.

Εργαζόμενοι σε ομάδες, οι μαθητές έφτιαξαν μεγάλου μεγέθους εικαστικά έργα όπου αποτυπώνεται η έρευνά τους αυτή και συνυπάρχουν οι διάφορες εποχές και φάσεις των χώρων που μελέτησαν. Είχαν έτσι την ευκαιρία να μοιραστούν τις σκέψεις τους για το πώς να μεταφράσουν την ιδέα σε εικόνα που να μεταφέρει ένα μήνυμα, μέσα από μία διαδικασία ενεργητικής μάθησης και ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας.

Άλλες ομάδες μαθητών έφτιαξαν έργα που αναφέρονταν άμεσα στο παρελθόν και το παρόν του εβραϊκού λαού. Τα έργα περιλάμβαναν και πάλι 'συνάντηση' των εποχών: τα δίδυμα του Mengele που βγαίνουν από το Άουσβιτς, 'συναντήθηκαν' και πάλι, όπως και στην παραπάνω εργασία, με τους ίδιους τους μαθητές αλλά και με την αφηγήτρια του ντοκιμαντέρ 'Forgiving Dr. Mengele'. Άλλη ομάδα ζωγράφησε την πρόσοψη του Άουσβιτς, όπως την γνώρισαν μέσα από το ντοκιμαντέρ 'Συγχωρώντας τον Δρ. Μένγκελε', και πρόσθεσαν στοιχεία από το ντοκιμαντέρ 'Η νύχτα θα πέσει' – όπως τα συσσωρευμένα ρούχα των νεκρών.

Τα έργα των μαθητών πρόκειται να εκτεθούν εντός και εκτός εκπαιδευτικής κοινότητας, και να ενταχθούν σε πλαίσιο εκδηλώσεων για την ημέρα μνήμης της ευρύτερης κοινότητας της πόλης της Θεσσαλονίκης για το Ολοκαύτωμα, κατά την οποία γίνεται πορεία μνήμης για τους εβραίους της Θεσσαλονίκης.

Όσα έμαθαν κατά την έρευνά τους αυτή εξακολουθούν να καταπλήσσουν τους μαθητές και να γεννούν ερωτήματα: Πώς είναι δυνατόν να συνέβη αυτό; Πώς μπορεί να μην ξανασυμβεί; Παρότι οι μαθητές αυτοί φοιτούν πλέον στο Λύκειο, θέλουν να πάρουν συνεντεύξεις από ειδικούς, από ηλικιωμένους συγγενείς τους και από νεότερα μέλη της ευρύτερης κοινότητας σε σχέση με όσα έμαθαν για τους εβραίους της Θεσσαλονίκης. Θέλουν επίσης να συνενώσουν όλα τα παραπάνω δημιουργώντας μία μικρή ταινία. Κοινό στοιχείο είναι, και πάλι, η επιθυμία επικοινωνίας μηνυμάτων με την ευρύτερη κοινότητα, με σκοπό των

μετασχηματισμό αντιλήψεων και συμπεριφορών.

4. Αξιολόγηση.

Η όλη αντιμετώπιση της διαθεματικής αυτής δράσης από τους μαθητές ήταν ιδιαίτερα θετική, και αυτό εξηγεί εν μέρει την επιθυμία τους να συνεχίσουν την ενασχόλησή τους αυτήν, παρότι φοιτούν πλέον στο Λύκειο.

Στα αρνητικά στοιχεία του εγχειρήματος θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ομαδική δουλειά κατά την δημιουργία εικαστικών έργων προκάλεσε μεγάλες καθυστερήσεις. Έτσι, δεν υπήρξε αρκετός χρόνος για την δημιουργία περισσότερων εικαστικών έργων για το τελευταίο σκέλος της πορείας μας, που ήταν η γνωριμία με το παλαιό εβραϊκό κοιμητήριο.

Μέσα από όλα τα παραπάνω οι μαθητές γνώρισαν βιωματικά στοιχεία της ιστορίας του τόπου και της πόλης τους. Έχουν μία καλύτερη αντίληψη του τόπου και του χρόνου όπου ζουν ως σημεία μίας εξέλιξης, όπου το παρελθόν και το μέλλον διαφέρουν πολύ από την γνωστή εικόνα του παρόντος. Συνειδητοποίησαν επίσης το πολυπολιτισμικό παρελθόν της πόλης και τον τρόπο με τον οποίο συμβίωναν στο παρελθόν άνθρωποι διαφορετικών εθνοτήτων και θρησκειμάτων.

Προβληματίστηκαν πάνω σε ζητήματα όπως η διαφορετικότητα, το τραύμα, η συγχώρεση, η παρουσία του παρελθόντος μέσα στο παρόν, η πολιτισμική ταυτότητα, οι μειονότητες, τα ανθρώπινα δικαιώματα. Γνώρισαν τις εκφραστικές δυνατότητες διαφορετικών καλλιτεχνικών μέσων (όπως η ζωγραφική, η φωτογραφία, ο κινηματογράφος, ή η κεραμική) και λειτούργησαν οι ίδιοι ως εικαστικοί καλλιτέχνες, μετουσιώνοντας τα συναισθήματα και τις ιδέες τους σε εικαστικά έργα, και αποτυπώνοντας την 'συνάντηση' των εποχών με διάφορους τρόπους.

Οι μαθητές άρχισαν να αναθεωρούν παγιωμένες απόψεις τους και στερεοτυπικές πεποιθήσεις τους και να υιοθετούν νέες προσεγγίσεις και εναλλακτικές ερμηνείες και στάσεις (Mezirow, 2007). Ηθικές αξίες όπως ο σεβασμός της ετερότητας δεν 'διδάχθηκαν' με τρόπο άμεσο και εξωτερικό αλλά μέσα από την εμπλοκή των μαθητών σε βαθύ, κριτικό στοχασμό (Kohn, 1997) -εν προκειμένω σε σχέση με την ιστορία του τόπου τους, και με τις ακραίες συνέπειες της έλλειψης ανοχής προς το διαφορετικό.

Μέσα από την ίδια διαδικασία οι μαθητές αντιλήφθηκαν την δυνατότητά τους να επιφέρουν την αλλαγή μοιραζόμενοι τις γνώσεις και τα συναισθήματά τους με την ευρύτερη κοινότητα.

Αποτυπώνοντας την συνύπαρξη των εποχών τα εικαστικά έργα των μαθητών θυμίζουν ότι πολλά από όσα ως τώρα αντιμετωπίζαν ως 'σταθερές' αποτελούν ένα 'σημείο' σε έναν διαρκώς μεταβαλλόμενο χώρο και χρόνο. Παράλληλα, επιχειρούν να διασώσουν και να μεταδώσουν τις μνήμες και μαζί και το μήνυμα 'ποτέ ξανά', ώστε αυτή η σκοτεινή σελίδα της ιστορίας της πόλης μας να οδηγήσει σε μια νέα εποχή σεβασμού του άλλου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Βιβλιογραφικές αναφορές.

Alexander, A., & Schlemmer, R. H. (2017). The convergence of critical perspectives with civic engagement. In R. Shin (Ed.), *Convergence of Contemporary Art, Visual Culture, and Global Civic Engagement*. Hershey, PA: IGI Global.

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Anderson, T., & Milbrandt, M. K. (2005). *Art for life: Authentic instruction in art*. New York, NY: MacGraw Hill Companies, Inc.
- Banks, J. (2008). Diversity, Group Identity, and Citizenship Education in a Global Age. *Educational Researcher*, Vol. 37, No. 3, 129–139
- Bhabha, H. K. (2004). *The location of culture*. Abingdon, UK: Routledge
- Friedman, J. (1992). The Past in the Future: History and the Politics of Identity. *American Anthropologist*, Vol. 94, No. 4, 837-859.
- Kohn, A. (1997). How Not to Teach Values - A Critical Look at Character Education *Phi Delta Kappan*, February 1997, 429-39.
- Meseth, W., & Proske, M. (2010). Mind the gap: Holocaust education in Germany, between pedagogical intentions and classroom interactions. *Prospects*, 40(2), 201-222.
- Mezirow, J. (2007). *Η Μετασχηματίζουσα Μάθηση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Nieto, S. (1993). Affirmation, Solidarity and Critique: Moving beyond tolerance in multicultural education. *Multicultural Education*, spring 1994, 1-8
- Rochielle, J., & Carpenter, B. S. II. (2015). Navigating the third space. *Journal of Curriculum and Pedagogy*, 12(2), 131–133.
- Schlemmer, R.H. (2017). Socially Engaged Art Education: Defining and Defending the Practice. In Hersey, L. & Bobick, B. (Eds.), *Handbook of Research on the Facilitation of Civic Engagement through Community Art*(pp. 1-20). Hershey, PA: IGI Global.
- Tibbitts, F., & Fernekes, W. R. (2011). Human rights education. *Teaching and studying social issues: Major programs and approaches*, 87-118.
- Mazower, M. (2006). *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Μόλχο, Ρ. (2001). *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1856-1919: μια ιδιαίτερη κοινότητα*. Αθήνα: Θεμέλιο – Ιστορική Βιβλιοθήκη.